

Quick scan samenwerkingsprofiel VVD TK2025

Versie 1p01

Gert Buiten
Augustus 2025

Samenvatting

In dit essay is op drie manieren bekeken of de VVD in 2025 nog steeds qua samenwerkingsprofiel in de categorie 'gematigde eigenbemoeyers' valt en als dat zo is, of er dan eventueel binnen het profiel nog accentverschuivingen te zien zijn. De eerste conclusie is dat uit alle drie de benaderingen duidelijk blijkt dat de VVD bij de gematigde eigenbemoeyers blijft behoren en dat de partij zich nog sterker en uitgesprokener dan twee jaar geleden met dat profiel profileert. Met als kern: schrappen van regels voor burgers en vooral bedrijven, verkleinen van de overheid en de rol daarvan, zorgen dat werkenden beter beloond worden en dat niet-werkenden er minder op vooruitgaan dan werkenden. Op één punt lijkt de VVD op te schuiven richting het samenwerkingsprofiel van hardline eigenbemoeyers: met de standpunten rond asielbeleid. Gezien de VVD tegelijkertijd óók veel nadrukkelijker dan in 2023 voor Europa kiest kan de VVD mijns inziens toch niet als hardline eigenbemoeyerspartij gezien worden. Binnen het profiel zijn een paar inhoudelijke verschuivingen te zien. Er wordt minder over stelsels gesproken, vergroening van de economie mag bedrijven niet in de weg staan, maar wordt als zodanig niet echt meer bepleit. En op internationaal vlak wordt er vooral nog gesproken over samenwerking in EU- en NAVO-verband en niet meer in bredere, wereldwijde verbanden als de VN.

Voor een goede samenwerking in de samenleving en in de politiek is het belangrijk dat alle samenwerkingsprofielen een rol spelen in ideeën- en besluitvorming. Vanuit die achtergrond kan allereerst worden geconstateerd dat de VVD zich ook bij de komende verkiezingen vooral profileert met één samenwerkingsprofiel – en niet met een combinatie van bijvoorbeeld twee profielen zoals enkele partijen bij de vorige verkiezingen. Verder maakt de VVD de “programmatische afstand” groter met partijen die een samenwerkingsprofiel hebben als voorwaardelijke groepsgerichte samenwerkers en met de structuurgerichte samenwerkers.

De programmatische afstand met de hardline eigenbemoeyers wordt wat kleiner, vooral door de voorstellen voor strengere regels, meer plichten en minder rechten voor immigranten en asielzoekers. Waarschijnlijk blijven er ook nog essentiële verschillen met partijen met dat samenwerkingsprofiel, vooral op de internationale samenwerking in EU- en NAVO-verband. Tenzij partijen als PVV en FVD op dat punt juist opschuiven naar de gematigde eigenbemoeyers.

Tot slot is gekeken in hoeverre het verkiezingsprogramma van de VVD ideeën bevat voor het stimuleren en verbeteren van de maatschappelijke samenwerking – vanuit het idee dat de organisatie van samenwerking achterloopt op de ontwikkelingen op vooral economisch en technisch gebied en dat daar een belangrijke diepere oorzaak van een aantal maatschappelijke en politieke problemen zit. Hier moet allereerst de conclusie zijn dat de partij zich niet profileert met duidelijke ideeën voor nieuwe vormen van maatschappelijke en economische ordening: er wordt vooral gepleit om een aantal bestaande vormen van ordening te verkleinen of af te schaffen en in feite om minder dingen collectief, als maatschappelijke samenwerking op te pakken. Voor een aantal burgers en bedrijven wordt gepleit om ze meer gedragsvrijheid te geven: de werkenden. Voor de niet-werkenden lijkt de VVD juist meer maatregelen voor te stellen om hun gedrag te beïnvloeden, met AOW'ers als belangrijkste uitzondering: de oud-werkenden.

Inleiding

Dit essay beschrijft de uitkomsten van een *quick scan* van het net uitgekomen concept-verkiezingsprogramma van de VVD voor de verkiezingen van de Tweede Kamer in 2025 (TK2025), met als doel om te kijken of het samenwerkingsprofiel van die partij is veranderd ten opzichte van de verkiezingen van twee jaar geleden (TK2023). In volgende essays zullen ook de programma's van andere partijen aan bod komen, naarmate die beschikbaar worden gesteld.

Achtergrond voor dit onderzoek is dat samenlevingen bloeien als er sprake is van een goede samenwerking tussen de burgers, bedrijven en bestuurders en gaan achteruit als die samenwerking slechter gaat lopen. Dat is de centrale stelling van historicus Peter Turchin, zie Turchin(2006 en 2016). Hij bouwt daarbij onder andere voort op werk uit de gedragseconomie, waarin uit experimenten op basis van de speltheorie naar voren is gekomen dat er vier basistypen van samenwerkers zijn – en dat voor een goede samenwerking alle vier die types voldoende aan bod moeten. Zie Fehr c.s. (2002 en 2003). In het huidige Nederland – en in veel andere landen – loopt de maatschappelijke samenwerking stroef. Volgens de socioloog Manuel Castells komt dat omdat er bij de hedendaagse mensheid sprake is van technologische overontwikkeling en sociale onderontwikkeling. Die sociale onderontwikkeling komt volgens hem dan weer doordat de afgelopen decennia wereldwijd een verschuiving heeft plaats gevonden van een industriële maatschappij naar een netwerksamenleving terwijl onze maatschappelijke ordening en politieke praktijk nog grotendeels gericht zijn op een industriële samenleving. Zie Castells(2010a, 2010b en 2010c). Zoals ik in een eerder essay heb uitgewerkt is die netwerksamenleving de reden dat tegenwoordig alles met alles samenhangt en traditionele beleidsmaatregelen vaak geen effect hebben of zelfs compleet averechts kunnen uitpakken. En de beste manier om uit de huidige politieke impasse te komen is om te zorgen dat we nieuwe manieren van samenwerken ontwikkelen waardoor de samenleving beter gaat draaien en dan ook voor iedereen meer oplevert – waarbij beleid in een netwerksamenleving dan waarschijnlijk beter gericht kan worden op de manier waarop de interacties tussen burgers, bedrijven, bestuur en het buitenland geregeld zijn dan op het rechtstreeks beïnvloeden van hun gedrag via geboden en verboden. Zie Buiten(2025b).

De vier basistypen van samenwerkers zijn de volgende, samengevat in mijn formulering – die afwijkt van de oorspronkelijke termen uit de onderzoeksliteratuur. De Voorwaardelijke groepsgerichte samenwerkers willen op zich best meedoen met een samenwerking, maar op voorwaarde dat voldoende anderen ook hun steentje bijdragen. De Structuurgerichte samenwerkers willen meedoen op voorwaarde dat de samenwerking goed gestructureerd is en 'zwartrijders' en mensen die zich niet aan de regels houden kunnen worden aangepakt. De 'Eigenbemoeijs' willen alleen meedoen als ze voldoende loon naar werken krijgen en als mensen die minder bijdragen niet meer krijgen dan zij. Verder willen ze hun bijdrage vooral zelf kunnen vormgeven. En tot slot zijn er Intrinsiek gemotiveerde samenwerkers die vrijwel altijd hun bijdrage leveren als het doel hen voldoende aanspreekt, ongeacht of ze er zelf persoonlijk voordeel aan hebben.

In mijn eerdere essay over samenwerkingsprofielen heb ik bij de eigenbemoeijs nog onderscheid gemaakt tussen gematigde en hardline eigenbemoeijs, zie ook Buiten(2025a). In tabel 1 is te zien welk samenwerkingsprofiel de verschillende partijen toen hadden. En gezien de verkiezingsuitslag heeft toen meer dan de helft van de kiezer gestemd op partijen met een eigenbemoeijsprofiel. De resulterende coalitie bestond geheel uit partijen met dat profiel – wat er mogelijk toe heeft bijgedragen dat het bijbehorende kabinet-Schoof niet de geschiedenisboeken in zal gaan als een stabiel, langzittend kabinet dat veel wetgeving heeft gerealiseerd.

Tabel 1

Samenwerkingsprofielen politieke partijen TK 2023

	Voorwaardelijke groepsgerichten	Structuurgerichte samenwerkers	
Intrinsiek gemotiveerde samenwerkers	CU, GLPVDA	PVDD	D66, VOLT
Eigenbemoeiers gematigd	BBB, CDA	NSC	VVD, SGP
Eigenbemoeiers hardline			PVV, FVD, JA21, BVNL, 50LUS
	SP	BIJ1, DENK	

Bron: Buiten(2025a)

In de aanloop naar de verkiezingen voor de Tweede Kamer in het najaar van 2025 (TK2025) wil ik graag analyseren of 1) de partijen hun samenwerkingsprofiel hebben veranderd ten opzichte van twee jaar geleden en 2) in hoeverre ze in hun verkiezingsprogramma iets zeggen over het verbeteren van de maatschappelijke samenwerking, bijvoorbeeld door veranderingen in de maatschappelijke ordening en de interactiemechanismen tussen burgers, bedrijven en overheid. In 2023 richtten veel voorstellen zich nog vooral op het beïnvloeden van het gedrag van burgers en bedrijven en niet of nauwelijks op het vormgeven van hun onderlinge interactie. Uit onderzoek blijkt dat als je de interactiemechanismen wijzigt, actoren hun gedrag daarop aanpassen op een manier die het beste bij hen past. Zie onder andere Fehr c.s.(2002) en Fehr c.s.(2003) en Buiten(2024).

Een volledige analyse zoals uitgevoerd met de verkiezingsprogramma's voor TK2023 is nog niet mogelijk: er moeten voldoende verkiezingsprogramma's beschikbaar zijn om het gemiddelde woordgebruik over alle partijen heen te bepalen om te kunnen zien met welke woorden de partijen zich het meest onderscheiden van de anderen.

Vooruitlopend daarop kan wel per partij een eerste analyse worden gedaan door het vergelijken van de woordfrequentie uit het programma voor TK2025 met die van het programma van TK2023. Daarmee kan allereerst gekeken worden of het samenwerkingsprofiel van een partij verandert naar een ander type en zo ja, naar welk type? En mocht het type hetzelfde blijven, dan kan gekeken worden of de eventuele veranderingen in woordgebruik wijzen op accentverschuivingen binnen het samenwerkingsprofiel dat een partij bij TK2023 had. Hieronder wordt dit voor de VVD gedaan, de partij die als eerste het (ontwerp-)verkiezingsprogramma heeft vrijgegeven.

Disclaimer: in verkiezingsprogramma's geven politieke partijen hun kijk op de wereld weer met als doel kiezers te trekken en daardoor zijn niet altijd alle uitspraken feitelijk waar. Voor dit onderzoek heb ik geen factchecks gedaan en geef ik – voor alle partijen – de woorden weer zoals de partijen die gebruiken.

Samenwerkingsprofiel VVD bij TK2023

De VVD was bij TK2023 een pure 'gematigde eigenbemoeierspartij'. Dat wil zeggen dat ze om te beginnen niet ook deels kenmerken hadden van bijvoorbeeld voorwaardelijke groepsgerichte of structuurgerichte samenwerkers, zoals bij de BBB en NSC wel het geval was. Verder wil dat zeggen dat hun standpunten op essentiële punten afweken van de hardline eigenbemoeiers.

In mijn essay over samenwerkingsprofielen heb ik de gematigde eigenbemoeiers als volgt omschreven "De partijen die zich lijken te richten op de gematigde eigenbemoeiers willen op zich wel meedoen met collectieve actie, als ze er maar geen last van hebben en het liefst als ze er zelf ook iets aan hebben. Zo schrijft de VVD: 'We stimuleren de omslag naar elektrisch vervoer, bijvoorbeeld in de tweedehandsmarkt van elektrische auto's. We doen dit op een manier dat de gewone automobilist zo min mogelijk geraakt wordt door hogere kosten of belastingen'. En 'we

stimuleren zonne-energie bij huishoudens en ondernemers. We zorgen dat het aantrekkelijk blijft voor huishoudens en ondernemers om zonnepanelen op je eigen dak te leggen'. En het CDA stelt: 'De inzet voor een duurzame wereld is net zo belangrijk als rekening houden met koopkracht en concurrentieverhoudingen.' NSC zit ook op deze lijn: 'We vinden het van belang dat de energietransitie zowel voor huishoudens als voor bedrijven uitvoerbaar en betaalbaar is.' FVD past ook in dit rijtje met hun voorstel om naar Amerikaans voorbeeld een GreenCard in te voeren 'gericht op het versterken van de Nederlandse economie en samenleving. Wij willen als uitgangspunt van immigratie: de toegevoegde waarde voor Nederland.'

De hardliners verzetten zich in tegenstelling tot de VVD onder andere ook sterk tegen collectieve acties die hun eigen belangen aantasten, waarbij de PVV nog een stap verder ging en een aantal collectieve acties wilde stoppen of fors verminderen waar de eigenbemoeyers zelf geen direct nadeel van hebben maar die vooral gericht zijn op andere groepen in de maatschappij. Ook heeft de PVV een nadrukkelijk anti-islamstandpunt. Verder zijn de hardliners tegenstander van internationale samenwerking in bijvoorbeeld EU- en NAVO-verband. Zie Buiten(2025a)

Vanuit deze typering voor het programma van TK2023 is het allereerst mogelijk dat de partij min of meer hetzelfde samenwerkingsprofiel heeft. Mochten er verschuivingen zijn, dan zijn dit de opties (zie ook Tabel 1):

- Richting hardline eigenbemoeyers.
- Richting voorwaardelijke groepsgerichten of structuurgerichte samenwerkers.
- Richting intrinsiek gemotiveerde samenwerkers.

Om hier zicht op te krijgen heb ik naar drie aspecten gekeken. Allereerst naar woorden die in het verkiezingsprogramma voor 2025 in de top 1500 meest gebruikte woorden staan maar in 2023 niet. Ten tweede heb ik gekeken naar woorden die in beide verkiezingsprogramma's veel gebruikt worden maar in 2025 minstens twee keer zo vaak zijn gebruikt door de VVD. En tot slot heb ik gekeken naar woorden die in 2025 juist minder vaak gebruikt worden dan in 2023. In alle drie de gevallen heb ik van de meest relevante woorden in de programma's bekeken wat daar dan over wordt gezegd en daarvan ook een aantal citaten hieronder opgenomen. Samen geven deze drie benaderingen een snelle eerste indruk van mogelijke verschuivingen van het verkiezingsprogramma van de VVD voor 2025 in vergelijking met dat van 2023.

Analyse van relevante woorden voor TK2025 die in TK2023 niet in de top 1500 stonden

Een eerste analyse bestaat uit het kijken welke woorden in het programma voor TK2025 beduidend vaker worden gebruikt dan voor TK2023. Zie VVD(2023) en VVD(2025). Voor een goede vergelijkbaarheid is voor beide jaren gekeken naar de meest voorkomende 1500 woorden, gesorteerd op volgorde van hoe vaak een woord voorkomt uitgedrukt in procenten.

Een eerste groep daarbij zijn woorden die in het programma TK2023 niet in de top 1500 zit en in dat van TK2025 wel (zie ook bijlage 1)

Koploper is 'schrappen' dat maar in 2025 maar liefst 43 keer voorkomt. Onder andere omdat de VVD het presenteert als een slogan 'schrappen, schrappen, schrappen' zodat de teller al snel oploopt. Dingen waarop geschrapt moet worden zijn onder andere regelgeving die in Nederland strenger is dan in de rest van de EU, regelgeving vanuit de gemeentes. Ook wordt gesteld dat als een vergunningverlening of iets dergelijks te lang duurt, die automatisch wordt goedgekeurd. "Regels die anders moeten, zijn bijvoorbeeld de Risico Inventarisatie en Evaluatie, de bijschrijfplicht in de horeca en het Digitaal Opkopersregister. We schrappen de verplichting voor ondernemers om bij te houden of hun personeel met de fiets, auto of het openbaar vervoer naar kantoor is gekomen. [...] We ontwikkelen regelvrije zones, waar tijdelijk en gecontroleerd wet- en regelgeving kan worden opgeschort om innovatie te bevorderen. We bieden hiervoor de juiste juridische grondslag. We beperken koppen op EU-wetgeving, en interpreteren regels niet strenger dan in andere EU-lidstaten. We doen dus niet meer dan dat de EU-van ons vraagt." Ook: "Ruimere

werkkostenregeling: We maken het mogelijk dat ondernemers vaker werknemers kunnen belonen zonder daar belasting over te betalen, zoals met een gezonde lunch, een kerstpakket of een sportabonnement. Voorwaarden die deze regeling te ingewikkeld maken, schrappen we. “Verder zou de nationale CO2-heffing – als “nationale kop op EU-wetgeving” moeten worden geschrapt. “We schrappen de wetten die de huurmarkt afknijpen: We willen dat er veel meer private huurwoningen worden gebouwd, zodat de huurprijs omlaaggaat. We schrappen de Wet betaalbare huur, de lokale zelfbewoningsplicht en het verbod op tijdelijke contracten. De regels voor kamerverhuur zijn nu per gemeente verschillend en vaak te streng: landelijke, ruimere regels maken het makkelijker om woonruimte te delen of samen te wonen. Daarnaast moet het makkelijker worden overlastgevend huurders uit een woning te zetten en illegale onderverhuur aan te pakken.” “Opschoonwet: Elke kabinetsperiode begint met een opschoonwet, waarbij bestaande taskforces, commissie, adviesraden en agentschappen alleen worden voortgezet als hier bewust voor wordt gekozen. Hierbij wordt meegewogen dat in bepaalde gevallen extern advies voor goede besluitvorming van belang is. Zo voorkomen we bestuurlijke wildgroei. In deze wet schrappen we ook overbodige bureaucratisering via bestuursregio’s zoals de RES-regio’s. Minder ruimte voor NIMBY’s: Te vaak procederen mensen nu tegen bouwplannen alleen met als doel om deze plannen te vertragen. Daarom beperken we wanneer mensen belanghebbende zijn en kunnen procederen, willen we dat bezwaren vaker gelijk naar de Raad van State gaan, zodat procedures niet gestapeld worden en schrappen we de overvloed aan bouwregels waar nu tegen geprocedeerd kan worden.” “Regeldruk: Het is onuitlegbaar dat veel zorgverleners de helft van de tijd bezig zijn met administratie. We vragen verzekeraars flink te schrappen in verantwoordingseisen, verbieden dubbele uitvragen door toezichthouders, kiezen voor meer geautomatiseerde gegevensuitwisseling en lichten wet- en regelgeving door op noodzaak.” Doel hiervan is onder andere het verhogen van het verdienvermogen van de economie. Verder wordt genoemd dat het schrappen van regels kan helpen bij het verduurzamen van de economie. Ook zou het schrappen van regels moeten leiden tot het sneller bouwen van meer huizen. En het schrappen zou moeten leiden tot lagere lasten voor consumenten, waaronder het verlagen van de zorgkosten.

Op de tweede plaats staat hier “missie”. De VVD schetst vijf centrale missies: “Missie 1. Radicale economische groei: Het geld wordt verdiend door Nederlanders en ondernemers die verantwoordelijkheid voor hun eigen leven nemen, niet door de overheid. Nederland moet de sterkste economie van Europa worden. [...] Missie 2. Werken moet meer lonen en een huis voor iedereen die werkt: Nederland moet werken voor mensen die werken. En in Nederland zou iedere werkende een huis moeten kunnen betalen. Sociale rechtvaardigheid betekent dat de mensen die ons land draaiend houden een goed leven moeten hebben, met een goed inkomen en een eigen huis. [...] Missie 3. De grootste investering ooit in onze veiligheid: Investeren in veiligheid is investeren in vrijheid. Zonder veiligheid, bestaat immers geen vrijheid. We hebben een sterke defensie nodig om onze vrije manier van leven te beschermen. [...] Missie 4. Orde op zaken voor een vrij en veilig Nederland: Wij koesteren onze vrije waarden en verdedigen onze manier van leven. Van iedereen, dus ook van mensen die hier komen voor werk, opleiding of asiel, verwachten we dat zij deze waarden onderschrijven. [...] Missie 5. Een sterker Nederland door een kleine overheid: De VVD kiest voor een overheid die uitgaat van een sterke samenleving en hardwerkende Nederlanders gelijkwaardig behandelt. We willen de overheid fundamenteel inkrimpen, minder regeldruk en af van doorgeslagen bureaucratie. Niet alleen omdat er meer geld nodig is voor defensie. Maar ook zodat Nederlanders in vrijheid en verantwoordelijkheid de samenleving vormgeven, zonder verstikkende of betuttelende overheidsregels, de zorg toekomstbestendig blijft en er weer woningen worden gebouwd. Een kleinere, maar effectieve overheid die levert op haar kerntaken, die mensen vrij laat en vooral minder regels heeft.”

Een derde woord dat in 2023 niet in de top 1500 van het verkiezingsprogramma stond is “ambtenaren”. Dit gaat onder andere over ambtenaren in uniform, die van de VVD geen “zichtbare

symbolen van geloofs- of levensovertuigingen” mogen dragen. Verder moet het aantal ambtenaren fors worden ingekrompen, waarbij gesteld wordt dat “de ene helft van de ambtenaren werkt inmiddels om de andere helft te ondersteunen of te controleren”. Vermindering van het aantal ambtenaren wordt dan ook vooral gezocht in het verminderen van wat de VVD “overhead” noemt. Tegelijkertijd wordt gezegd dat “Nederland mag trots zijn op de vele ambtenaren met vakkennis” maar ook dat ambtenaren die wegbezuinigd worden aan de slag kunnen in de zorg, de techniek en het onderwijs. Van de ambtenaren die bij de overheid mogen blijven wordt dan wel meer kwaliteit verwacht, waarvoor dan ook goed betaald zal worden.

Vierde in dit rijtje is “levert”. Dit woord wordt onder andere gebruik in zinnen als “hard werken levert te weinig op” en “Een moderne overheid die levert”.

Als vijfde komen we “uitkering” tegen. Dit wordt gebruikt in bijvoorbeeld “Maar van elke belastingcent gaat steeds meer naar de zorg, uitkeringen, regelingen voor mensen die niet of weinig werken. Dit terwijl werkenden er te weinig op vooruitgaan.” Om daar wat aan te doen pleit de VVD ervoor om de uitkeringen niet meer met de lonen mee te laten stijgen maar alleen nog voor inflatie te corrigeren – behalve bij de AOW en arbeidsongeschiktheidsuitkeringen. “Het mag niet meer gebeuren dat iemand door een stapeling van uitkeringen en toeslagen meer te besteden heeft dan iemand die hard werkt om rond te komen. We voeren een plafond in op de totale steun die één huishouden kan ontvangen”. “Wie onvoldoende Nederlands spreekt en geen moeite doet om dit te leren, wordt fors op de uitkering gekort”. De VVD wil ook voorkómen dat mensen in een uitkering terechtkomen: “De VVD wil dat elke statushouder direct bij het krijgen van huisvesting een leerwerkplek of startbaan krijgt aangeboden en accepteert, in plaats van direct een uitkering.” “van elke belastingcent gaat steeds meer naar de zorg, uitkeringen, regelingen voor mensen die niet of weinig werken. Dit terwijl werkenden er te weinig op vooruitgaan. De middenklasse betaalt zich blauw, maar profiteert niet van al die herverdeling.”

Afgaand op de teksten die horen bij deze woorden die in 2023 niet bij de top 1500 meest gebruikte woorden in het verkiezingsprogramma hoorden is het samenwerkingsprofiel van de VVD in 2025 nog steeds dat van gematigde eigenbemoeder – maar profileert de partij zich nog sterker en uitgesprokener met dat profiel. Met als kern: schrappen van regels voor burgers en vooral bedrijven, verkleinen van de overheid, zorgen dat werkenden beter beloond worden en dat niet-werkenden er minder op vooruitgaan dan werkenden. Een verschuiving naar een ander samenwerkingsprofiel is in de analyse in deze paragraaf niet te zien.

Analyse van relevante woorden met een fors gestegen woordfrequentie t.o.v. TK2023

Een tweede groep woorden bestaat uit woorden die in beide jaren voorkomen maar in het verkiezingsprogramma TK2025 dan twee keer zo vaak gebruikt worden dan in dat van TK2023 (zie ook bijlage 2).

Met het woord “kiest” geeft de VVD in het programma vaak aan waar hun eigen keuzes zitten en in hoeverre die anders zijn dan bij andere partijen. “De VVD kiest voor een andere koers: pragmatisch, met realisme als kompas, en het Nederlandse belang op één. En we kiezen vol voor Europa en de NAVO. Juist om onze vrije manier van leven en onze liberale waarden te beschermen. Onze verdediging is niet alleen afhankelijk van een sterk leger. We hebben ook een sterke economie, een weerbare samenleving en realistisch buitenlandbeleid nodig.” Ook “kiest de VVD voor een sterk ondernemingsklimaat als fundament voor onze veiligheid, nu en voor toekomstige generaties.” En “De VVD kiest voor realisme en het belang Nederland staat op één. We leven in een nieuwe geopolitieke realiteit waarin macht, grondstoffen en veiligheid het verschil maken. In die wereld werken we samen met landen die we nodig hebben voor onze vrijheid, veiligheid, energiezekerheid en voor het maken van migratieafspraken. Moralistische politiek is daarin ondergeschikt aan onze veiligheid. Handel en investeringen zetten we in als strategisch

instrument. Samenwerking met ongemakkelijke partners is soms onvermijdelijk om Nederland veilig en vrij te houden. [...] In een wereld vol onzekerheden kiest de VVD voor een EU die Nederland sterker maakt. Europese samenwerking is noodzakelijk om onze veiligheid te waarborgen, onze economie concurrerend te houden en invloed van onbetrouwbare autocratische grootmachten tegen te gaan. Daarom is het van groot belang dat lidstaten zich houden aan de afspraken en de principes van de rechtsstaat. Europese samenwerking moet flexibel genoeg zijn om met coalities van gelijkgezinde landen vooruit te gaan. Wat de VVD betreft worden veiligheid en economie leidende prioriteiten wanneer Nederland het voorzitterschap van de Raad bekleedt. Daarnaast moet Europese samenwerking pragmatisch zijn. We hebben alleen meer Europese integratie nodig als het Nederland en Europa veiliger en welvarender maakt.” “Vrijhandel is de motor van onze welvaart, maar in de nieuwe geopolitieke realiteit is handel ook een wapen. Daarom kiest de VVD voor vrijhandel met spierballen. We moeten strategisch soeverein zijn, niet naïef autonoom”. Maar ook “Om dat te kunnen betalen, kiest de VVD voor minder uitgeven in plaats van hogere belastingen. Zo leggen we de rekening niet bij hardwerkende Nederlanders of ondernemers neer, maar bij de overheid zelf.” “De VVD kiest voor vertrouwen in de mensen op de werkvloer”, bijvoorbeeld in de zorgsector. “De VVD kiest voor een moderne overheid die werkt voor de samenleving in plaats van andersom en voor zorg die niet ontregeld wordt door regels.”

Wie tussen de regels door leest, ziet dat de VVD zich hiermee enerzijds afzet tegen de hardline eigenbemoeyers die tegen de EU en de NAVO zijn en anderzijds tegen partijen die liever niet samenwerken met landen die bijvoorbeeld mensenrechten schenden en die voorstander zijn van een grote overheid met een duidelijke rol binnen de samenleving. Tegelijkertijd zien we ook hier dat in de ogen van de VVD de overheid vooral een noodzakelijk kwaad is en geen integraal onderdeel van het land: het is net alsof de overheid helemaal zelf een rekening kan betalen. Hier zit ook een essentieel stuk van het VVD-gedachtengoed: “We willen de overheid fundamenteel inkrimpen, minder regeldruk en af van doorgeslagen bureaucratie [...] zodat Nederlanders in vrijheid en verantwoordelijkheid de samenleving vormgeven, zonder verstikkende of betuttelende overheidsregels”. Op welke manier de Nederlanders de samenleving vormgeven zonder een rol van de overheid hierin wordt niet echt uitgewerkt.

En in termen van kiezersgroepen lijkt de belangrijkste keuze van de VVD te zijn voor de werkende middenklasse: “Met het plan van de VVD wordt Nederland weer een eerlijk land waar de middenklasse kan bloeien. Waar je door hard te werken zonder geldzorgen in vrijheid kan leven. Waar het altijd de moeite waard is om je hoofd boven het maaiveld uit te steken. En misschien wel het belangrijkste van allemaal: waar iedereen die voltijd werkt gewoon een huis kan kopen. Er zijn scherpe keuzes nodig om de middenklasse op één te zetten. De VVD kiest met dit verkiezingsprogramma voor de grote werkende meerderheid van Nederland die zo actief bijdraagt aan de toekomst.”

Tweede in dit rijtje is het woord “groei”. Dit komt veel voor in het verkiezingsprogramma voor TK2025, in de meeste gevallen in het kader van de eerste missie: “radicale economische groei”. Om die missie te realiseren moeten belemmeringen worden weggenomen, investeringen gedaan, infrastructuur verbeterd en meer ruimte komen voor ondernemers en zelfstandigen. De keuze voor groei wordt als volgt onderbouwd: “Het is tijd voor radicale economische groei. Niet alleen om ons staande te houden in een snel veranderende wereld, maar ook omdat groei simpelweg goed is. Groei is verbonden met vrijwel alles wat het leven mooi maakt: kansen om er wat van te maken en vrijheid om het leven vorm te geven zoals jij dat wilt. Met een goed inkomen, een sterke democratie en een langer en gezonder leven. Groei stelt ons bovendien in staat goede zorg, onderwijs en een sociaal vangnet te bieden voor als het tegenzit. Voor investeringen in duurzaamheid is groei eveneens essentieel.”

Het derde woord dat in het programma van 2025 beduidend vaker gebruikt wordt dan in 2023 is “sterker”. Dit hangt samen met het motto dat de CCD voor het programma gekozen heeft: “Sterker

uit de storm. Keuzes voor een nieuwe tijd met vrijheid, veiligheid en groei”. Dit suggereert dat we uit een lastige, vervelende stormachtige periode komen waar we eigenlijk niet tegen opgewassen waren, maar dat we daar nu sterker uit naar voren gaan komen. Volgens het programma kunnen we dat bereiken met onder andere een kleinere overheid, een sterk Europa, een “een strenger, sterker en effectiever asielstelsel” en het gebruik van meer kernenergie als “betrouwbare en stabiele energiebron, waarmee we ons energiesysteem weerbaarder kunnen maken”.

Volgende op de lijst is “statushouders”, dat wil zeggen asielzoekers die daadwerkelijk asiel hebben gekregen en daarmee toegang tot de Nederlandse samenleving. In het verkiezingsprogramma staat over hen onder andere dat ze meer aan de slag moeten in tekortsectoren, dat ze op een eventuele uitkering moeten kunnen worden gekort als ze onvoldoende moeite doen om werk te vinden en Nederlands te leren en dat ze geen voorrang meer mogen krijgen bij ‘gewone huisvesting’. “Voor statushouders worden sobere flexwoningen gebouwd om azc’s te ontlasten”. En ze mogen pas uit een azc “op het moment dat zij zowel in woord als in daad achter de Nederlandse waarden staan. Hierop wordt vooraf actief en intensief getoetst”. In het algemeen moeten ze zo snel mogelijk integreren: “Integreren is meedoen. De VVD wil dat elke statushouder direct bij het krijgen van huisvesting een leerwerkplek of startbaan krijgt aangeboden en accepteert, in plaats van direct een uitkering.” En verder “Statushouders krijgen het eerste half jaar geen uitkering op de rekening, maar veel van hun vaste lasten worden rechtstreeks door de gemeente betaald. Statushouders die niet komen opdagen bij de taallessen of verzuimen naar examens te komen moeten een boete betalen of worden gekort op de uitkering, naast het feit dat ze daarmee niet inburgeren en dus niet voor een verblijfsvergunning in aanmerking komen.”

Tot slot hier het woord “lonen”. Dit wordt vooral vaak gebruikt in de zin van “werken moet lonen”. Eén van de concrete voorgestelde maatregelen daarbij is het sluiten van een Groei- en Ondernemersakkoord tussen overheid en sociale partners “waarin we ernaar streven om de ondernemerslasten te verlagen, voor langere termijn zekerheid te bieden aan het bedrijfsleven, en daarnaast de lonen te verhogen.”

Het samenwerkingsprofiel dat uit deze paragraaf naar voren komt is allereerst nog sterker dan in 2023 dat van gematigde eigenbemoeder, bijvoorbeeld door de nadruk op een kleinere rol voor de overheid, meer vrijheid voor ondernemers en zelfstandigen en meer ‘loon naar werken’. Op één punt lijkt de VVD op te schuiven richting het samenwerkingsprofiel van hardline eigenbemoeders: met de standpunten rond asielbeleid. Gezien de VVD tegelijkertijd óók veel nadrukkelijker dan in 2023 voor Europa kiest kan de VVD mijns inziens toch niet als hardline eigenbemoederspartij gezien worden.

Analyse van relevante woorden met een fors gedaalde woordfrequentie t.o.v. TK2023

Er zijn ook woorden die verhoudingsgewijs juist minder voorkomen in het verkiezingsprogramma van de VVD voor de verkiezingen in 2025. Deze zijn wat lastiger te onderzoeken, omdat in het programma van 2025 niet staat waarom de VVD ze minder gebruikt. Daarom is het hier zaak om juist eerst te kijken naar hoe ze in het programma van TK2023 werden gebruikt en vervolgens of dat gebruik in het programma voor 2025 anders is.

Een aantal relevante woorden lijken deze te zijn: natuur, grip, patiënt, kind, stelsel, voedselproductie, groene, internationaal (zie bijlage 3).

Om te beginnen “natuur”. In het programma voor de verkiezingen van 2023 betreft dat vooral: slimme en schone groei die niet ten koste gaat van de natuur, natuur in relatie tot ruimtelijke keuzes in Nederland en in relatie tot de landbouw en tot wonen. In 2025 wordt het woord onder andere gebruikt in relatie tot natuur als beperkende factor bij vergunningverlening en bij natuur en militaire oefenterreinen. “Daarom geven we ondernemers en bedrijven de ruimte om bij te dragen aan een gezonde leefomgeving en aan een sterke natuur”.

Het woord “grip” werd in 2023 gebruikt voor onder andere: grip op wat er zich in NL afspeelt, grip op migratie, op criminele netwerken en grip op de zorgkosten, In 2025 wordt vooral gesproken over grip op geldstromen in het onderwijs, op de energierekening, op sociale mediabedrijven en ongewenste content en grip op migratie.

“Patiënt” werd in 2023 gehanteerd bij het beschrijven van meer persoonlijke aandacht voor patiënten en dat de patiënt veel zelf moet kunnen beslissen. In het programma van 2025 gaat het erom dat de patiënt meer zelf mag beslissen, dat medisch personeel mag agressieve patiënten mag weigeren en dat er meer ruimte komt voor euthanasie. Maar ook voor het betalen van een eigen bijdrage van patiënten met tbs.

Het woord “kind” werd twee jaar geleden gebruikt in zinnen over dat alle kinderen zich moeten kunnen ontwikkelen, dat kinderen van migranten zo snel mogelijk moeten integreren, het voorkómen van crimineel gedrag bij kinderen, kinderen beter beschermen tegen onder andere kinderlokken en online misbruik, kinderen goed onderwijs geven en daarbij ook waarden aanleren, goedkopere kinderopvang, kinderen uit de armoede laten komen en kinderen beter laten vaccineren. In 2025 gaat het vooral om kinderen als middel voor migranten om Nederland in te komen, herstel van het onrecht bij toeslagkinderen, niet-gevaccineerde kinderen weigeren bij kinderopvang, geen vapes voor kinderen, kinderen meer laten sporten, kinderen niet te snel in jeugdpsychiatrie, draagmoederschap, kinderen via kunst en cultuur leren trots te zijn op Nederland, passend onderwijs, gratis kinderopvang en meer les voor kinderen van migranten.

“Stelsel” betrof in 2023 met name het tweestatusstelsel voor asiel, een apart stelsel van sociale zekerheid voor arbeidsmigrant van buiten de EU, versteviging van het stelsel voor bewaken en beveiligen, het stelsel voor het compenseren van slachtoffers, het stelsel van hoger onderwijs, het belasting- en toeslagenstelsel, het pensioenstelsel, het stelsel van betalen voor (openbaar en privaat) vervoer, het stelsel van beprijzing van uitstoot en het zorgstelsel. Dit jaar gaat het vooral om het belastingstelsel, het pensioenstelsel, de rechtstaat en het asielstelsel.

Over “voedselproductie” schreef de VVD in 2023 vooral over vernieuwing en toekomstbestendig maken van de voedselproductie. In 2025 gaat het met name om voedsel als onderdeel van geopolitiek en ruimte voor innovatieve technieken voor voedselproductie.

Het woord “groene” werd in 2023 gebruikt voor schrijven over groene woonwijken, groene industrie en energie en groene gewasbeschermingsmiddelen. Dit jaar gaat het vooral om dat maatregelen voor een groene economie bedrijven niet te veel mogen hinderen.

Tot slot het woord “internationaal”. Twee jaar geleden gebruikte de VVD dat onder andere voor een internationaal leidende rol van Nederland in bijvoorbeeld de agrosector, internationaal grip krijgen op migratie en drugshandel, internationaal zorgen voor regels rond bijvoorbeeld AI en verantwoord ondernemen, internationaal aanpakken van klimaatverandering. In 2025 betreft dat alleen nog gebruik voor “internationaal talent” dat we in Nederland op een goede manier moeten aantrekken.

Deze paragraaf laat een paar inhoudelijke verschuivingen zien. Allereerst bij “stelsel”, waar het nu niet meer gaat over hoger onderwijs, bekostiging van vervoer en beprijzen van uitstoot. Dat zou een gevolg kunnen zijn van de nadruk op het willen schrappen van regels. Bij “groene” gaat het er in 2025 vooral nog om dat vergroening bedrijven niet in de weg mag staan, maar vergroening als zodanig wordt niet echt meer bepleit. En bij “internationaal” lijkt er minder sprake te zijn van het samen met andere landen aanpakken van een aantal problemen. Dat lijkt niet te sporen met de constatering eerder in deze analyse dat problemen in EU-verband moeten worden opgepakt. Bij nadere beschouwing van een aantal passages lijkt het erop dat de VVD nu nadrukkelijker kiest om

grensoverschrijdende problemen met andere EU-landen te willen oppakken in plaats van dat in wereldwijd verband te doen. Dat zou een gevolg kunnen zijn van de verzwakking van een aantal globale verbanden zoals de Verenigde Naties doordat de VS zich daaruit terugtrekken. Deze verschuivingen lijken vooral accentverleggingen binnen het samenwerkingsprofiel van eigenbemoeiers, en geven niet aan dat de VVD een ander samenwerkingsprofiel heeft gekregen.

Samenvatting en conclusies

Hierboven is allereerst op drie manieren bekeken of de VVD in 2025 nog steeds qua samenwerkingsprofiel in de categorie ‘gematigde eigenbemoeiers’ valt en als dat zo is, of er dan eventueel binnen het profiel nog accentverschuivingen te zien zijn. De eerste conclusie is dat uit alle drie de benaderingen duidelijk blijkt dat de VVD bij de gematigde eigenbemoeiers blijft behoren en dat de partij zich nog sterker en uitgesprokener dan twee jaar geleden met dat profiel profileert. Met als kern: schrappen van regels voor burgers en vooral bedrijven, verkleinen van de overheid en de rol daarvan, zorgen dat werkenden beter beloond worden en dat niet-werkenden er minder op vooruitgaan dan werkenden. Op één punt lijkt de VVD op te schuiven richting het samenwerkingsprofiel van hardline eigenbemoeiers: met de standpunten rond asielbeleid. Gezien de VVD tegelijkertijd óók veel nadrukkelijker dan in 2023 voor Europa kiest kan de VVD mijns inziens toch niet als hardline eigenbemoeierspartij gezien worden. Binnen het profiel zijn een paar inhoudelijke verschuivingen te zien. Er wordt minder over stelsels gesproken, vergroening van de economie mag bedrijven niet in de weg staan, maar wordt als zodanig niet echt meer bepleit. En op internationaal vlak wordt er vooral nog gesproken over samenwerking in EU- en NAVO-verband en niet meer in bredere, wereldwijde verbanden als de VN.

Voor een goede samenwerking in de samenleving en in de politiek is het belangrijk dat alle samenwerkingsprofielen een rol spelen in ideeën- en besluitvorming. Vanuit die achtergrond kan allereerst worden geconstateerd dat de VVD zich ook bij de komende verkiezingen vooral profileert met één samenwerkingsprofiel – en niet met een combinatie van bijvoorbeeld twee profielen zoals enkele partijen bij de vorige verkiezingen. Verder maakt de VVD de “programmatische afstand” groter met partijen die een samenwerkingsprofiel hebben als voorwaardelijke groepsgerichte samenwerkers en met de structuurgerichte samenwerkers. Ten opzichte van de voorwaardelijke groepsgerichte samenwerkers is daarbij vooral de keuze van de VVD belangrijk om niet-werkenden in inkomen en een aantal rechten achter te laten blijven bij werkenden. Richting de structuurgerichte samenwerkers is vooral belangrijk dat de VVD nog meer dan twee jaar geleden pleit voor het afschaffen van allerlei regels en constructies en een kleinere rol voor de overheid wil. De VVD wil daarmee de omstandigheden creëren waarbij “Nederlanders in vrijheid en verantwoordelijkheid de samenleving vormgeven”, maar doet geen enkele uitspraak over hoe dat dan concreet zou moeten gaan gebeuren – wat in de praktijk er meestal toe leidt dat de sterksten of de brutaalsten bepalen wat er gebeurt. En dat is iets waar structuurgerichte samenwerkers niet zo van houden.

De programmatische afstand met de hardline eigenbemoeiers wordt wat kleiner, vooral door de voorstellen voor strengere regels, meer plichten en minder rechten voor immigranten en asielzoekers. Waarschijnlijk blijven er ook nog essentiële verschillen met partijen met dat samenwerkingsprofiel, vooral op de internationale samenwerking in EU- en NAVO-verband. Tenzij partijen als PVV en FVD op dat punt juist opschuiven naar de gematigde eigenbemoeiers.

Tot slot kan met deze analyse gekeken worden in hoeverre het verkiezingsprogramma van de VVD ideeën bevat voor het stimuleren en verbeteren van de maatschappelijke samenwerking – vanuit het idee dat de organisatie van samenwerking achterloopt op de ontwikkelingen op vooral economisch en technisch gebied en dat daar een belangrijke diepere oorzaak van een aantal maatschappelijke en politieke problemen zit. Hier moet allereerst de conclusie zijn dat de partij zich niet profileert met duidelijke ideeën voor nieuwe vormen van maatschappelijke en economische ordening: er wordt vooral gepleit om een aantal bestaande vormen van ordening te

verkleinen of af te schaffen en in feite om minder dingen collectief, als maatschappelijke samenwerking op te pakken. Voor een aantal burgers en bedrijven wordt gepleit om ze meer gedragsvrijheid te geven: de werkenden. Voor de niet-werkenden lijkt de VVD juist meer maatregelen voor te stellen om hun gedrag te beïnvloeden, met AOW'ers als belangrijkste uitzondering: de oud-werkenden.

Uiteraard ben ik heel benieuwd naar de verkiezingsprogramma's van de andere partijen. Ook die wil ik graag analyseren aan de hand van dezelfde invalshoek en vragen. Daarmee hoop ik een beter zicht te krijgen op de ontwikkeling van en de mogelijkheden voor maatschappelijke samenwerking in Nederland.

Referenties

Buiten, G., *Een frisse kijk op de zwevende kiezer. Een essay*, 2024

Buiten, G., *Samenwerkingsprofielen van politieke partijen. Analyse partijprogramma's Tweede Kamerverkiezingen 2023*, 2025a

Buiten, G., *Zijn wij allemaal gekoloniseerd door een tovenaarsleerling? Over hoe we weer grip kunnen krijgen op een veranderende wereld*, 2025b

Castells, M., *The rise of the network society. The information age: economy, society, and culture Volume I*, Second edition, 2010a

Castells, M., *The power of identity. The information age: economy, society, and culture Volume II*, Second edition, 2010b

Castells, M., *End of millennium. The information age: economy, society, and culture Volume III*, Second edition, 2010c

Fehr, E., Fischbacher, U., Gächter, S., 'Strong reciprocity, human cooperation, and the enforcement of social norms', (2002). *Human Nature*, 13(1), 1–25.
<https://doi.org/10.1007/s12110-002-1012-7> (2002)

Fehr, E. en U. Fischbacher, 'The nature of human altruism', *Nature* volume 425, pages 785–791 (2003)

Turchin, P., *War and peace and war. The rise and fall of empires*, 2006

Turchin, P., *Ultrasociety. How 10,000 years of war made humans the greatest cooperators on earth*, 2016

VVD, *Ruimte geven. Grenzen stellen*, 2023

VVD, *Sterker uit de storm. Keuzes voor een nieuwe tijd met vrijheid, veiligheid en groei*, 2025

Bijlage: belangrijkste veranderingen in procentuele woordfrequenties t.o.v. TK2023

1: top 50 van woorden die voor TK2023 niet in de top1500 voorkomen en in 2025 wel

woord	perc_2025
schrappen	0,249869254
missie	0,122029171
ambtenaren	0,092974606
levert	0,075541868
uitkering	0,075541868
investering	0,069730955
flink	0,069730955
groeierende	0,063920042
asielbeleid	0,063920042
strafbaar	0,063920042
straf	0,063920042
start	0,063920042
ouderen	0,063920042
voorbeeld	0,058109129
ministerie	0,058109129
koophuis	0,058109129
bureaucratie	0,058109129
poetin	0,052298216
overlastgevende	0,052298216
ooit	0,052298216
techniek	0,052298216
dreigingen	0,052298216
koppen	0,052298216
jaarlijks	0,046487303
inflatie	0,046487303
heft	0,046487303
fundamenteel	0,046487303
euro	0,046487303
helpt	0,046487303
rechten	0,046487303
radicale	0,046487303
politieke	0,046487303
militairen	0,046487303
mes	0,046487303
kunst	0,046487303
kritisch	0,046487303
banden	0,046487303
betaald	0,046487303
echte	0,046487303
basispakket	0,046487303
vrijer	0,046487303
werkdruk	0,046487303
vrijhandel	0,046487303
vanzelfsprekend	0,046487303
plicht	0,04067639
passend	0,04067639
pal	0,04067639
oplevert	0,04067639
woningmarkt	0,04067639
zelfs	0,04067639

2: woorden uit beide jaren die verhoudingsgewijs meer dan twee keer zoveel worden gebruikt

woord	Wordcloud_vvd_2023 _perc	Wordcloud_vvd_2025 _perc	Vershil_2025_min _2023	Vershil_index_2 023_is_100
kiest	0,018403779	0,122029171	0,103625392	663,0658356
groei	0,06134593	0,331222035	0,269876105	539,9250366
sterker	0,018403779	0,092974606	0,074570827	505,193015
statushouders	0,018403779	0,087163693	0,068759914	473,6184509
lonen	0,030672965	0,127840084	0,097167119	416,7842398
onafhankelijk	0,018403779	0,069730955	0,051327176	378,894764
gezondheid	0,018403779	0,069730955	0,051327176	378,894764
trots	0,030672965	0,116218258	0,085545293	378,8947629
eerlijk	0,030672965	0,116218258	0,085545293	378,8947629
elk	0,024538372	0,092974606	0,068436234	378,8947612
langer	0,030672965	0,110407345	0,07973438	359,9500244
fors	0,024538372	0,087163693	0,062625321	355,2138381
zorgverleners	0,024538372	0,087163693	0,062625321	355,2138381
regeldruk	0,018403779	0,063920042	0,045516263	347,3201998
procedures	0,030672965	0,104596432	0,073923467	341,0052859
gebouwd	0,030672965	0,104596432	0,073923467	341,0052859
focus	0,018403779	0,058109129	0,03970535	315,7456357
regelingen	0,018403779	0,058109129	0,03970535	315,7456357
krijgsmacht	0,036807558	0,116218258	0,0794107	315,7456357
politiek	0,036807558	0,116218258	0,0794107	315,7456357
regels	0,128826452	0,40095299	0,272126538	311,2349861
effectieve	0,042942151	0,133650997	0,090708846	311,2349845
werkt	0,042942151	0,133650997	0,090708846	311,2349845
waarden	0,073615116	0,22081469	0,147199574	299,9583537
gewoon	0,018403779	0,052298216	0,033894437	284,1710716
hervorming	0,018403779	0,052298216	0,033894437	284,1710716
anderen	0,018403779	0,052298216	0,033894437	284,1710716
kernenergie	0,018403779	0,052298216	0,033894437	284,1710716
welzijn	0,018403779	0,052298216	0,033894437	284,1710716
religieuze	0,018403779	0,052298216	0,033894437	284,1710716
inwoners	0,018403779	0,052298216	0,033894437	284,1710716
breiden	0,036807558	0,098785519	0,061977961	268,3837895
buitenlandse	0,030672965	0,081352781	0,050679816	265,2263353
én	0,024538372	0,063920042	0,03938167	260,4901499
stijgen	0,024538372	0,063920042	0,03938167	260,4901499
groeien	0,042942151	0,110407345	0,067465194	257,1071603
juridische	0,018403779	0,046487303	0,028083524	252,5965075
scale-ups	0,018403779	0,046487303	0,028083524	252,5965075
doet	0,018403779	0,046487303	0,028083524	252,5965075
beschikken	0,018403779	0,046487303	0,028083524	252,5965075
begint	0,018403779	0,046487303	0,028083524	252,5965075
automatisch	0,018403779	0,046487303	0,028083524	252,5965075
gevallen	0,018403779	0,046487303	0,028083524	252,5965075
gezamenlijke	0,024538372	0,058109129	0,033570757	236,8092268
afhankelijkheid	0,024538372	0,058109129	0,033570757	236,8092268
vooruit	0,024538372	0,058109129	0,033570757	236,8092268
zaken	0,036807558	0,087163693	0,050356135	236,8092254
handen	0,036807558	0,087163693	0,050356135	236,8092254
onnodige	0,036807558	0,087163693	0,050356135	236,8092254
vrouwen	0,036807558	0,087163693	0,050356135	236,8092254
innovatie	0,055211337	0,127840084	0,072628747	231,5467999
streng	0,030672965	0,069730955	0,03905799	227,3368584
grootste	0,030672965	0,069730955	0,03905799	227,3368584
belastingen	0,030672965	0,069730955	0,03905799	227,3368584

maakt	0,049076744	0,110407345	0,061330601	224,9687652
vrijheid	0,16563401	0,371898425	0,206264415	224,5302308
wetten	0,036807558	0,081352781	0,044545223	221,0219461
per	0,036807558	0,081352781	0,044545223	221,0219461
vitale	0,036807558	0,081352781	0,044545223	221,0219461
betaalbare	0,055211337	0,122029171	0,066817834	221,0219452
passen	0,055211337	0,122029171	0,066817834	221,0219452
integratie	0,018403779	0,04067639	0,022272611	221,0219434
eerder	0,018403779	0,04067639	0,022272611	221,0219434
middenklasse	0,018403779	0,04067639	0,022272611	221,0219434
technologische	0,018403779	0,04067639	0,022272611	221,0219434
betrokken	0,018403779	0,04067639	0,022272611	221,0219434
feiten	0,018403779	0,04067639	0,022272611	221,0219434
kinderopvang	0,018403779	0,04067639	0,022272611	221,0219434
strafrechtsketen	0,018403779	0,04067639	0,022272611	221,0219434
strafbare	0,018403779	0,04067639	0,022272611	221,0219434
stand	0,018403779	0,04067639	0,022272611	221,0219434
tien	0,018403779	0,04067639	0,022272611	221,0219434
lidstaten	0,018403779	0,04067639	0,022272611	221,0219434
verkleinen	0,018403779	0,04067639	0,022272611	221,0219434
voldoen	0,018403779	0,04067639	0,022272611	221,0219434
verstevigen	0,018403779	0,04067639	0,022272611	221,0219434
onacceptabel	0,018403779	0,04067639	0,022272611	221,0219434
uitgaven	0,018403779	0,04067639	0,022272611	221,0219434
zekerheid	0,042942151	0,092974606	0,050032455	216,5112921
meest	0,042942151	0,092974606	0,050032455	216,5112921
liberale	0,049076744	0,104596432	0,055519688	213,1283037
starters	0,024538372	0,052298216	0,027759844	213,1283037
spreken	0,024538372	0,052298216	0,027759844	213,1283037
economie	0,159499417	0,337032948	0,177533531	211,3066959
economische	0,085884302	0,1801383	0,094253998	209,7453153
liggen	0,030672965	0,063920042	0,033247077	208,3921199
moderne	0,030672965	0,063920042	0,033247077	208,3921199
stap	0,030672965	0,063920042	0,033247077	208,3921199
vaak	0,098153488	0,203381951	0,105228463	207,2080729
keuze	0,036807558	0,075541868	0,03873431	205,234664
vooral	0,036807558	0,075541868	0,03873431	205,234664
organisaties	0,073615116	0,151083735	0,077468619	205,2346627
leggen	0,085884302	0,174327387	0,088443085	202,9793372
één	0,085884302	0,174327387	0,088443085	202,9793372
huurwoningen	0,042942151	0,087163693	0,044221542	202,9793361
vrije	0,092018895	0,185949213	0,093930318	202,0772071
sociale	0,098153488	0,197571038	0,09941755	201,2878422
plaats	0,10428808	0,209192864	0,104904784	200,5913466

3: woorden uit beide jaren die verhoudingsgewijs minstens twee keer minder worden gebruikt

komende	0,128826452	0,063920042	-0,06490641	49,61717179
versterken	0,386479357	0,191760126	-0,194719231	49,61717166
hulp	0,141095638	0,069730955	-0,071364683	49,42105652
intensieve	0,036807558	0,017432739	-0,019374819	47,36184617
korte	0,036807558	0,017432739	-0,019374819	47,36184617
inrichting	0,036807558	0,017432739	-0,019374819	47,36184617
locaties	0,036807558	0,017432739	-0,019374819	47,36184617
gebruikt	0,049076744	0,023243652	-0,025833092	47,36184617
middel	0,036807558	0,017432739	-0,019374819	47,36184617
realistisch	0,049076744	0,023243652	-0,025833092	47,36184617
vliegen	0,036807558	0,017432739	-0,019374819	47,36184617
toekomstige	0,049076744	0,023243652	-0,025833092	47,36184617
zee	0,049076744	0,023243652	-0,025833092	47,36184617
agrarische	0,036807558	0,017432739	-0,019374819	47,36184617
ander	0,036807558	0,017432739	-0,019374819	47,36184617
bewezen	0,036807558	0,017432739	-0,019374819	47,36184617
bijdraagt	0,036807558	0,017432739	-0,019374819	47,36184617
gedrag	0,049076744	0,023243652	-0,025833092	47,36184617
stappen	0,073615116	0,034865477	-0,038749639	47,36184481
financiële	0,073615116	0,034865477	-0,038749639	47,36184481
energierekening	0,06134593	0,029054564	-0,032291366	47,36184454
gevolg	0,06134593	0,029054564	-0,032291366	47,36184454
verbeteren	0,263787498	0,122029171	-0,141758327	46,26040731
kwaliteit	0,190172382	0,087163693	-0,103008689	45,83404387
ieder	0,10428808	0,046487303	-0,057800777	44,57585469
elkaar	0,159499417	0,069730955	-0,089768462	43,71862688
prioriteit	0,079749709	0,034865477	-0,044884232	43,71862598
steden	0,079749709	0,034865477	-0,044884232	43,71862598
voorop	0,067480523	0,029054564	-0,038425959	43,05622231
taken	0,067480523	0,029054564	-0,038425959	43,05622231
kerncentrales	0,067480523	0,029054564	-0,038425959	43,05622231
slachtoffers	0,122691859	0,052298216	-0,070393643	42,62566109
schulden	0,055211337	0,023243652	-0,031967685	42,09941882
produceren	0,055211337	0,023243652	-0,031967685	42,09941882
maatschappij	0,055211337	0,023243652	-0,031967685	42,09941882
instroom	0,110422673	0,046487303	-0,06393537	42,0994183
schone	0,196306975	0,081352781	-0,114954194	41,4416151
stikstofuitstoot	0,042942151	0,017432739	-0,025509412	40,59586815
plannen	0,042942151	0,017432739	-0,025509412	40,59586815
perspectief	0,042942151	0,017432739	-0,025509412	40,59586815
voort	0,042942151	0,017432739	-0,025509412	40,59586815
overlast	0,042942151	0,017432739	-0,025509412	40,59586815
vak	0,042942151	0,017432739	-0,025509412	40,59586815
mkb	0,085884302	0,034865477	-0,051018825	40,59586698
belasting	0,085884302	0,034865477	-0,051018825	40,59586698
daarbij	0,282191277	0,110407345	-0,171783932	39,12500279
gebruik	0,208576161	0,081352781	-0,12722338	39,00387303
kans	0,10428808	0,04067639	-0,06361169	39,00387273
auto	0,06134593	0,023243652	-0,038102278	37,88947694
financiering	0,06134593	0,023243652	-0,038102278	37,88947694

hoog	0,06134593	0,023243652	-0,038102278	37,88947694
wonen	0,190172382	0,069730955	-0,120441427	36,66723541
uitdagingen	0,049076744	0,017432739	-0,031644005	35,52138463
raken	0,049076744	0,017432739	-0,031644005	35,52138463
genoeg	0,049076744	0,017432739	-0,031644005	35,52138463
hulpmiddelen	0,049076744	0,017432739	-0,031644005	35,52138463
gezinnen	0,049076744	0,017432739	-0,031644005	35,52138463
ligt	0,049076744	0,017432739	-0,031644005	35,52138463
mogelijkheden	0,147230231	0,052298216	-0,094932015	35,52138419
voelen	0,067480523	0,023243652	-0,044236871	34,44497903
waarde	0,067480523	0,023243652	-0,044236871	34,44497903
misbruik	0,067480523	0,023243652	-0,044236871	34,44497903
passende	0,067480523	0,023243652	-0,044236871	34,44497903
iemand	0,085884302	0,029054564	-0,056829738	33,82988896
welke	0,085884302	0,029054564	-0,056829738	33,82988896
groene	0,073615116	0,023243652	-0,050371464	31,57456412
gelijke	0,055211337	0,017432739	-0,037778598	31,57456412
eenvoudiger	0,055211337	0,017432739	-0,037778598	31,57456412
hierdoor	0,073615116	0,023243652	-0,050371464	31,57456412
contact	0,073615116	0,023243652	-0,050371464	31,57456412
gegevens	0,055211337	0,017432739	-0,037778598	31,57456412
daarvan	0,055211337	0,017432739	-0,037778598	31,57456412
internationaal	0,055211337	0,017432739	-0,037778598	31,57456412
voedselproductie	0,055211337	0,017432739	-0,037778598	31,57456412
oog	0,110422673	0,034865477	-0,075557196	31,5745635
stelsel	0,098153488	0,029054564	-0,069098924	29,60115284
kind	0,079749709	0,023243652	-0,056506057	29,14575149
vaardigheden	0,06134593	0,017432739	-0,043913191	28,4171077
echt	0,128826452	0,034865477	-0,093960975	27,06391153
patiënt	0,092018895	0,023243652	-0,068775243	25,25965129
ingezet	0,079749709	0,017432739	-0,06231697	21,85931362
vlot	0,092018895	0,017432739	-0,074586156	18,94473847
natuur	0,171768603	0,029054564	-0,142714039	16,91494458
grip	0,208576161	0,034865477	-0,173710684	16,71594531
verkiezingsprogramma	0,429421508	0,017432739	-0,411988769	4,059586834